

MATTI HÄGGSTRÖM:

Pressen och samhället

Den svenska pressen har svårigheter — kostnadsstegringarna har varit stora. För att lösa problemen har flera förslag lagts fram. Ett kommer från Harry Schein: man bör skapa en Sverigetidning, med staten som ägare. Man kan tänka sig resultatet, som i varje fall inte skulle taga några hänsyn till tidningsläsarna. Redaktör Matti Häggström i Kalmartidningen Barometern har med utgångspunkt från en Göteborgsundersökning gått igenom de nuvarande formerna för presstöd, i fråga om både fördelning och verkningar. Att de socialdemokratiska tidningarna inte förlorat i konkurrensen om presstöd är självklart. De betraktar sig ofta som partiblad och inte som allsidiga nyhetsorgan. Sannolikt är det därför de går sämre: läsarna väljer inte tidningar enbart efter partifärg.

Under 1950- och 1960-talen nedlades åtskilliga svenska dagstidningar av varierande storlek. Andra slogs samman till större enheter. Eftersom det mest rörde sig om borgerliga organ, talade socialdemokraterna tämligen tyst om faran för den fria opinionsbildningen. När Stockholms-Tidningen och Ny Tid gick överstyr kom denna dock plötsligt att hotas.

Två parlamentariska pressutredningar tillsattes under förra decenniet. Den enas arbete resulterade i de statliga subventioner, som nu i växande omfattning utgår till de politiska partierna och som regeringspartiet delvis använder för att stödja den egna dagspressen. Men det räckte inte, och 1972 befanns det vara nödvändigt att tillsätta ytterligare en utredning. Denna väntas komma med sitt betänkande någon gång i vår. Nyligen offentliggjorde utredningen en undersökning, som ekonomie licentiat Karl Erik Gustafsson vid Göteborgs universitets företagsekonomiska institution gjort om de företagsekonomiska aspekterna på den svenska pressen. Denna rapport, "Svensk Press. Presstödet och tidningskonkurrensen", är intresseväckande och ger anledning till en del reflektioner.

Det finns indirekta och direkta stödformer till pressen. Till de förra brukar hänföras befrielse från moms på prenumerations- och lösnummersförsäljning samt en subventionerad taxa vid postdistribution av tidningar. Till de senare hör sam-distributionsrabatt, lån från pressens lånefond och direkta statliga produktionsbidrag. De förstnämnda av dessa direkta

hjälpåtgärder är generella, medan de båda senare är selektiva.

Samdistributionsrabatten vill främja gemensam distribution av tidningar. Även om flera tidningsföretag hade startat samdistribution långt innan rabatten kom till, är denna stödform utan tvekan motiverad. Det finns ingen anledning till att inte mer än en tidning skall kunna transporteras i samma bil till abonnenterna.

Den femåriga försöksperioden för pressens lånefond gick ut i och med budgetåret 1973/74 men har sedermera förlängts i avvaktan på pressutredningens slutliga ställningstagande. En ram för utlåningen på 125 miljoner kr fastställdes för de första fem åren, men under denna tid hade bara 81,3 miljoner utnyttjats. De två största lånen, 10,6 respektive 6 miljoner kr, hade beviljats de socialdemokratiska tidningarna Arbetet och Norrländska Socialdemokraten.

En avsikt med inrättandet av pressens lånefond var att stimulera till produktionsteknisk samverkan mellan olika tidningsföretag. Ändå fick inte presstödsnämnden — som är den instans som avgör vilka som skall erhålla lån — några praktiska möjligheter att främja sådant samarbete. Detta har följaktligen inte heller skett. I en rad kommuner — Luleå, Härnösand, Falun, Eskilstuna, Karlskrona och Malmö — har lån tvärtom beviljats för sammanlagt drygt 46 miljoner kr till mer än en tidning för maskininvesteringar. På en rad andra orter har frågan om teknisk samverkan skjutits på en oviss framtid. Det kan alltså fastslås att ett väsenligt syf-

te med lånefondens tillkomst inte uppnåtts. I stället har fonden fått den motsatta effekten. Tidningarna har uppmuntrats till egna kostnadskrävande produktionstekniska satsningar. Till bilden hör att det inte finns många maskiner som används under så kort tid per dygn som tidningspressar. En normal landsortstidnings dagsupplaga är färdigtryckt på högst ett par timmar.

Produktionsbidraget

Det direkta produktionsbidraget har åren 1971—74 beviljats 61 tidningar, varav 31 flerdagartidningar — 4—7 nr/vecka — och 30 fådagartidningar — 1—3 nr/vecka. Basbeloppen och beloppgränserna har ändrats vid två tillfällen, vilket medfört att bidraget per år nästan tredubblats sedan starten. Det är nu uppe i 96,2 miljoner kr. År 1971 var maximigränsen för storstadspress 3,5 miljoner kr i produktionsstöd per år, och en miljon för landsortspress. Tre år senare hade beloppen höjts till 13,5 respektive 3,75 miljoner. Någon ökning föreslås inte i årets budgetproposition. Det är värt att notera, med tanke på tidningarnas kraftigt ökade kostnader det senaste året.

Det är tankeväckande att studera bidragstidningarnas politiska tendens.

Av de moderata tidningarna erhåller en fådagartidning och fem flerdagartidningar sådant stöd. Motsvarande siffror för folkpartisympatiserande organ är exakt desamma. Av centerpressen får sexton fådagartidningar och tre flerdagartidning-

ar bidrag. En av socialdemokraternas få-dagarstidningar och inte mindre än femton av deras flerdagarstidningar stöds på motsvarande sätt.

Socialdemokraterna och centerpartiet gjorde en gång upp om prestödet och dess utformning. Onekligen var det en god affär för parterna.

Efter det att produktionsbidraget infördes har inom flerdagarspressen en tidning lagts ner. Det är anrika Handelstidningen (fp) i Göteborg, som sedan återuppstått som veckotidning. Dessutom är Karlshamns Allehandas (m) framtida öde osäkert när detta skrivs — det förefaller som om den skall övergå i KDS' ägo. Fyra stötidningar, samtliga socialdemokratiska, har visat fortsatt negativ upplageutveckling. De flesta flerdagarstidningarna har lyckats stoppa den sjunkande upplagetrenden, dock utan att i stort kunnat förbättra sin konkurrensposition. Två andratidningar, Skaraborgs Läns Annonsblad (m) och Gotlands Tidningar (s+c), har blivit förstetidningar. Svenskarna är sedan länge ett tidningsläsande folk och upplageökningar måste därför mest tas från andra tidningar.

Vad som förefaller ha gett en viss effekt på upplageutvecklingen för en del tidningar är bytet av produktionsteknik. Övergången från högtryck till direktlito eller offset har lett till en utseendemässigt mera tilltalande vara. Detta har läsarna uppenbarligen uppskattat.

Partifärgen

Av Gustafssons undersökning framgår som väntat att tidningarnas politiska hållning är tämligen ointressant ur upplagesynvinkel. Socialdemokratiska andratidningschefer har med bitterhet konstaterat att regeringspartiets press möts med uppseendeväckande kallsinnighet bland merparten medborgare. Förklaringen är enkel, men ändå har den s-märkta pressen under många år inte velat låtsas om den. Den politisering av nyhetsmaterialet, som präglad och alltjämt präglar många apresstidningar, har inte tilltalat läsarna. De borgerliga förstetidningarna har däremot låtit de politiska värderingarna komma till uttryck enbart på ledarsidan. De strävar, generellt sett, efter en saklig och objektiv nyhetsrapportering. De bevakar sorgfälligt samtliga partiets göranden och låtanden. Socialdemokratiska tidningar noterar ytterst sporadiskt exempelvis borgerliga partiets lokala arrangemang. När det sker är reportagen inte sällan kryddade av invektiv och nersättande kommentarer. Det är som om tidningen inte trodde läsarna om att själva kunna ta ställning till fakta. En politisk skribent i Aftonbladet (s) har sagt att hans tidning inte bara var opinionsbildande på ledarsidan utan helt igenom. Denna sköna själs bekännelse är representativ även för många socialdemokratiska landsortstidningar. Så går det också som det går med upplagan.

I utredningen konstateras fullt riktigt att andratidningen ofta har en geografiskt större spridning än förstetidningen. Den sistnämnda har i regel en bredare och

bättre nyhetsbevakning och får därigenom starkare grepp om annonsmarknaden på utgivningsorten. Men varför har då socialdemokratiska tidningar mot allt företagsekonomiskt förnuft inriktat sig på stora spridningsområden? Jo, även det av politiska skäl. Tidningen betraktar sig själv som till stor del ett politiskt medlemsblad, underordnat den höga socialdemokratiska kallelsen. Den måste därför finnas bland de partitrogna i hela partidistriktet. Också den relativt sett låga tillströmningen av lokalannonser blir följaktligen självförvald — en naturlig konsekvens av en medveten upplageinriktning.

Partistöd?

Gustafsson gör några konstateranden av fundamental betydelse för den som vill se orsakerna till den nuvarande dagspressituationen. Han fastslår att man hos förstaidningarna i vanliga fall prioriterar de företagsekonomiska målen, medan man bland andratidningarna anser de politiska ambitionerna vara viktigast. Även om företrädare för den senare gruppen numera erkänner detta, är de inte villiga att ändra sin målsättning. De springer i stället till staten och ber om hjälp.

Med sådana strävanden som andratidningarna vill förverkliga borde inte ett presstöd utan ett ännu mera utbyggt partistöd logiskt sett vara den korrekta lösningen. Gustafsson påpekar att syftet med produktionsbidraget och tillskotten från intressenterna också är att förhindra att tidningarna skulle behöva ge avkall på de

politiska målen. Sätillvida hade alltså regeringen rätt när den en gång införde partistödet.

Moderaternas förste vice ordförande Staffan Burenstam Linder har påpekat att det socialdemokratiska partiet är störst — och får därför mest statligt partistöd. Den socialdemokratiska pressen är minst — och får därför mest statligt presstöd.

I praktiken fungerar det nuvarande presstödet egentligen inte som någonting annat än ytterligare en indirekt statlig subvention, framför allt till det redan mest gynnade och särklassigt rikaste partiet.

Erfarenheten från Karlshamn

Det selektiva presstödet konsekvenser är värda att diskutera även mot bakgrund av Karlshamns Allehandas ekonomiska bekymmer. Möjligen har den statliga bidragsgivningen här spelat en annorlunda och ödesdiger roll.

I Blekinge län finns tre flerdagarstidningar. De är Sydöstra Götalands Tidningar — bestående av bl a Blekinge Läns Tidning (fp) och Växjö-Bladet (c) — Sydöstran (s) samt Karlshamns Allehanda. Samtliga dessa företag har erhållit produktionsbidrag och har därutöver fått lån från pressens lånefond. Allt detta kan ha medfört ett högre generellt kostnadsläge för hela branschen i länet, vilket då främst drabbat den svagaste tidningen.

Det är också tänkbart att förekomsten av produktionsbidrag skapade en falsk trygghetskänsla inom Karlshamns Allehanda. Kanske trodde man att staten inte

skulle tillåta att ytterligare en tidning gick omkull, inte ens om den hade moderata förtecken. Kanske var detta en av orsakerna till att tidningsledningen inte tidigare utnyttjade de möjligheter som fanns att gå samman med ett företag med större resurser.

Konkurrensen

Produktionsbidraget är så egendomligt konstruerat att andratidningarna har svårt att genom formatminskningar förbilliga sin vara. Medan förstetidningarna tvingas till stor sparsamhet med pappersförbrukningen på grund av stigande papperskostnader, kan andratidningarna mer eller mindre obehindrat slösa med papperet. Ju mer en bidragstidning förbrukar desto mer ökar nämligen det statliga stödet. Ändå har många chefredaktörer och redaktionschefer erkänt att de genom hårdare redigering och mera koncentration mycket väl skulle kunna minska utgifterna.

Gustafsson tycks för egen del stödja en tanke, som sannolikt inte nämnvärt skulle inverka på konkurrensförhållandet mellan första- och andratidningar men som inte desto mindre är betänkelig. Det är en allmän minskning av utgivningsfrekvensen till fem dagar i veckan. Enlig Gustafsson skulle det bara vara en tidsfråga innan så sker inom landsortspressen. Verkligen? Åtgärden vore knappast förnuftig. Vilken dag skulle bli tidningsfri? Det är ett svårt problem. Det skulle också vara att tunna ut den svenska dagstidningsfloran betydligt mer än om några svaga tidningar fick

slå vantarna i bordet. Och slutligen — vad skulle läsarna tycka? De bör också ha någonting att säga till om.

På ett helt annat plan ligger däremot de strävanden som pågår för att skapa veckotidningar av samma slag som Handeltidningen nu blivit — alltså publikationer med kvalificerat politiskt, samhällsligt och kulturellt innehåll. Som Gustafsson framhåller kan en sådan lösning på sikt bli den enda realistiska för några av de nuvarande andratidningarna, om de vill fortsätta att komma ut.

Tidningarna kan naturligtvis konkurrera med varandra genom prisåtgärder. Många andratidningar har tidigare klagat på att förstetidningarna håller för lågt prenumerationspris. Det har inte hindrat en del av dem från att — efter att ha fått selektivt statligt presstöd — söka dra till sig nya läsare genom att hålla ett väsentligt lägre abonnemangspris än förstetidningen. Den procentuella ökningen av prenumerationspriset har varit lägre under 1970-talet än under hela 1960-talet.

Över huvud taget har tidningsbranschen gjort för litet för att informera medborgarna om hur billig en abonnerad dagstidning i själva verket är, trots de prishöjningar som blivit oundvikliga de senaste åren. En landsortstidning kostar i dag cirka 60 öre per exemplar. För det priset får prenumeranten tidningen hemburen vardagar och lördagar, vinter och sommar, på obekvämt arbetstid, i ur och skur. Vilken annan produkt skulle han få hemtransporterad på det sättet till den kostnaden?

Oberoendet

Gustafsson hävdar att tidningsföretagen numera "överlag" är positivt inställda till det presspolitiska målet om ett differentierat tidningsutbud. Givetvis. Ingen tidning önskar konkurrentens död. Han menar vidare att bara en minoritet av de tidningar han undersökt fruktar att ett selektivt stöd kan resultera i en ofri press. Men den risk som finns är hur en av statsmakterna beroende press — fortfarande "den tredje statsmakten"? — skulle agera i en krissituation. Det är då pressens självständighet och pressfriheten prövas på allvar.

Gör tankeexperimentet att Handelstidningen under andra världskriget fått selektiva bidrag av myndigheterna! Hade regeringen då kunnat svara de utländska kritikerna att den saknade allt ansvar för det statliga stöd, som möjliggjorde tidningens utgivning? Hade tidningen då kunnat vara lika frispråkig?

I debatten har framskyttat en del makabra infall om den framtida presspolitiken. Till de värsta avarterna hör filmdirektören Harry Scheins hugskott om någon sorts Sverige-tidning med staten som dominerande intressent. Det har talats om olika former av annonspooler, om att staten skulle gå in och bekosta alla förstatidningarnas annonser i andratidningen. I boken *Makten över medierna* har lektor Lars Furhoff bl a hävdad att ägarna måste "avskriva tidningen som propagandaorgan för sina idéer — och detta är ett krav som måste ställas också på politiska organisationer som äger monopoltidningar". Det behövs inte mycket fantasi för att tänka

sig hur tidningarna skulle se ut efter sådana ingrepp från högre ort.

Ytterligare ett uppslag framfördes från Grafiska Fackförbundet i början av januari i år. Dess andre ordförande framhöll att LO-medlemmarna skulle kunna avstå en krona per månad till en "arbetarpressens fond". Det skulle alltså vara fråga om ett kollektivt avgiftsuttag — tydligen även från fackföreningsmedlemmar som stöder andra partier än det socialdemokratiska!

Läsarna

Oroande är också att man så relativt litet har funderat på läsarnas åsikter och de enskilda tidningarnas innehåll.

Det är egentligen ett förnämligt betyg åt en tidning att den regelbundet köps av 80—90 procent av hushållen på en ort, trots att det politiska parti som den står närmast kanske bara har 15—20 procent av väljarna bakom sig. Det tyder på att tidningen väl lyckats tillgodose kraven på allsidighet och objektivitet. Det tyder också på att pressen kan vara mångsidig utan att antalet tidningar är speciellt stort.

Ju mer man manipulerar med ingrepp i konkurrensen, desto farligare vägar är man inne på. Då åsidosätts läsarnas fria val. De framgångsrika tidningarna har uppnått sina positioner därför att de framställt en konsumentvänlig produkt. I det fallet skiljer de sig inte nämnvärt från lyckosamma företag i andra branscher. Gustafssons utredning bekräftar vad man

redan visste, att andratidningarnas svårigheter inte behöver vara ödesbestämda. De är åtminstone delvis självförfällade. Tidningsledningarna har inte varit nog lyhörda för läsarnas önskemål, och en del av dem vägrar fortfarande att söka vara det. Också av det skälet är hårda ingrepp i konkurrenssituationen oacceptabla.

Det är läsarnas sak att avgöra hur framtidens press skall se ut. De bör få göra det genom sina val av tidningar, inte genom sina val av politiska partier.

Det har sagts även av andra än hr Furhoff att opinionsbildningen är en så allvarlig sak att den inte bör få anförtros exempelvis enskilda familjer. Varför? Skulle familjeägda tidningar i Sverige ha missbrukat sin ställning på något sätt? Det

är dock inte främst de som har störst svårigheter för närvarande. De tidningar som tvingat regeringen att rycka in som hjälpgumma är mest partiägda och har stått samma regering närmast. Hittills gjorda erfarenheter av olika ägandeformer tyder på att partiägda tidningar är den sämsta ägandeformen av de nu existerande. De har svårast att ge de anställda trygghet utan statliga brandkårsinsatser.

Pressens framtid är inte bara ett branschproblem. Det är en fråga som i avgörande grad rör den enskilde människans vardagstillvaro. Men inte bara det. Det handlar även om samhällets sätt att fungera. Utan en fri, oberoende och vital press försumpas demokratin.